

TADEUSZ CEGIELSKI

LOŽĚ. POLITIKA. VALSTYBĚ

LOŻA. POLITYKA. PAŃSTWO

LODGE. POLITICS. STATE

ilMJA

TADEUSZ CEGIELSKI

LOŽĖ. POLITIKA. VALSTYBĖ

LOŻA. POLITYKA. PAŃSTWO

LODGE. POLITICS. STATE

VILNIUS

2025

SKIRIAMA LIETUVOS SENŲJŲ LAISVŲJŲ
IR PRIPAŽINTŲJŲ MŪRININKŲ DIDŽIOSIOS LOŽĖS
250 METŲ JUBILIEJUI

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos integralios bibliotekų informacinės
sistemos (LIBIS) portale „ibiblioteka.lt“

ISBN 978-9955-844-09-9

© Tadeusz Cegielski, 2025

© Antanas Kulakauskas, vertimas į lietuvių k., 2025

© Dorota Mackenzie, vertimas į anglų k., 2025

© VšĮ „Flavija“, 2025

Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Didžiosios provincinės ložės susikūrimas 1781 m.

Antanas Kulakauskas

Pirmosios laisvųjų mūrininkų, arba masonų, brolijos (ložės) jungtinėje, dvilypėje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, neoficialiai vadinamoje Abiejų Tautų Respublika, arba tiesiog Respublika (formaliai tai buvo bajorų respublika su iki gyvos galvos renkamu, bet didelėmis valdžios galiomis nedisponuojančiu monarchu priešakyje, o *de facto* konkuruojančių oligarchinių klanų sistema), pirmiausia Varšuvoje ir kitose Lenkijos Karalystės (Karūnos) vietose pradėjo kurtis dar XVIII a. pirmojoje pusėje, netrukus po to, kai 1717 m. susikūrė Londono Didžioji Ložė, pretendavusi būti viso pasaulio „karališkojo meno“ puoselėtojų idėjinio ir organizacinio centru.

Pirmosios ložės Lenkijos Karalystėje buvo negausios ir nestabilios, jose neretai pirmu smuiku grieždavo laikinai Lenkijoje gyvenantys užsieniečiai, kuriems išvykus apmirdavo ir ložės darbas. Apskritai, kaip pastebėjo žymus laisvosios mūrininkijos istorijos tyrinėtojas ir vienas iš masonų judėjimo šiuolaikinėje Lenkijoje idėjinių lyderių, Varšuvos universiteto profesorius Tadeusz Cegielskis (g. 1948 m.), „karališkasis menas“ Lenkijoje per pirmąjį nestabilaus ir chaotiško egzistavimo pusamžį buvo iš esmės aristokratijos intelektualioji pramoga.

Prie nestabilumo ir chaoso prisidėjo ir ta aplinkybė, kad, nors Londonas išlaikė įtakingiausio laisvosios mūrininkijos viršnacionalinio centro pozicijas, jis buvo ne vienintelis toks centras. Savo skirtingas idėjinę-doktrininę, ritualinę ir organizacinę prasmę sistemas puoselėjo Prancūzijos Didieji Rytai ir vokiškas Griežtosios Regulos Tamplierių ordinas. Daugelį aristokratų ir paviršutiniškų „karališkojo meno“ mylėtojų ypač traukė tai, kad šiose sistemose tiesiogiai vadovaujamą vaidmenį atliko vadinamųjų aukštesniųjų įslaptinimo laipsnių ložės. Nors aukštesniuosius, „škotiškuosius“ įslaptinimo laipsnius pripažino ir Londonas, arba angliškojo ritualo sistema, bet jos pagrindas buvo trijų laipsnių pirminės ložės, kuriose ritualinį darbą dirbti privalėjo visi laisvieji mūrininkai, o šių ložių veiklą nacionaliniu ar regiono mastu koordinavo didžiosios provincinės ložės, sudarytos iš pirminių ložių atstovų, savo ruožtu prižiūrimos Londono Didžiosios Ložės.

Vis dėlto situacija ilgainiui keitėsi. Poreikis „karališkajam menui“ Lenkijos ir Lietuvos žemėse augo. Ir ne tik dėl noro pažinti šio meno idėjinę-filosofinę paslaptį, bet ir dėl išorinių judėjimo požiūriu aplinkybių – patriotinių jėgų noro gelbėti prie žlugimo ribos dėl išorinių ir vidinių priežasčių atsidūrusią Abiejų Tautų Respubliką. Laisvės ir brolybės idealus puoselėjanti tarptautinė laisvųjų mūrininkų bendrija atrodė tam tinkamas instrumentas. Tokioje situacijoje iškilo ir reikalas įkurti nacionalinę laisvosios mūrininkijos judėjimą koordinuojančią centrą – didžiąją ložę, apsisprendžiant, į koki viršnacionalinį centrą orientuotis.

Pirmą kartą pastangų įkurti tokį centrą buvo imtasi XVIII a. septintojo dešimtmečio pabaigoje. 1766–1767 m. Varšuvoje buvo įkurta aukštesnius nei trečias laipsnis turinčius brolius jungianti ložė „Dorybingasis sarmatas“ (*Vertueux*

Sarmate). Ji pradėjo dirbti pagal Griežtosios Regulos tamplierių ordino ritualą ir netrukus paskelbė kurianti Didžiąją Ložę. Kitos Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje gyvavusios ložės į šį pareiškimą reagavo pozityviai, 1769 m. rugsėjo 28 d. Varšuvoje susirinkę ložių atstovai priėmė *Code des Status*, t. y. konstituciją, ir išrinko Didžiosios Ložės vadovybę su didžiuoju meistru Augustu Fryderyku Moszyńskiu (1731–1786) priešakyje. Apie Didžiosios Ložės susikūrimą Varšuvoje buvo paskelbta visam laisvosios mūrininkijos pasauliui. Pirmasis į tai sureagavo Londonas, pasiūlęs Moszyńskiui didžiojo provincinio Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės meistro titulą ir teisę dalyvauti Londono Didžiosios Ložės posėdžiuose su balso teise. Naujos Didžiosios provincinės ložės įforminimo darbai buvo baigti 1770 m. birželio 24 d., be kita ko, įteisinant ir „Adopcinės, arba moterų, ložės“ egzistavimą.

Bet visi šie nuveikti darbai jau po metų nuėjo perniek. Didžioji Ložė „Dorybingasis sarmatas“ dėl įvairių priežasčių išsibėgiojo, o likęs masoniškasis gyvenimas krašte grįžo į ankstesnius rėmus, pirmo smuiko melodiją jame griežiant vokiškam Griežtosios Regulos tamplierių ordinui. Vienos iš šio ordino ložių broliu tapo ir Lenkijos karalius bei Lietuvos didysis kunigaikštis Stanislovas Augustas Poniatovskis.

Tačiau į aštuntojo dešimtmečio pabaigą krašte atsirado jaunų žmonių (Karl Heinrich von Heyking, 1752–1809; Józef Jerzy Hylzen, 1736–1786), tikėjusių pasauline brolystės idėja, pasiryžusių plėsti krašte laisvosios mūrininkijos socialinę bazę ir iš naujo atkurti Lenkijos ir Lietuvos Didžiąją Ložę. Sumanyta, kad Varšuvoje veikianti didžioji ložė laisvosios mūrininkijos lygmeniu turi tapti vienu iš atramos taškų (šalia Berlyno) ašyje Londonas–Sankt Peterburgas. Manyta, kad taip galima užsitikrinti paramą valstybės vidaus reformoms ir užbėgti už

akių gresiančiam valstybės likvidavimui. Tad veikta ne taip, kaip pirmąjį kartą, kai masonų pasaulis buvo pastatytas prieš Varšuvoje įvykusį faktą, kuris, kaip pasirodė, grįstas daugiau vadovų ambicijomis nei visuomeniniu įdirbiu. Dabar gi rūpinasi iš anksto gauti Londono paramą, tarpininkaujant Sankt Peterburgui ir Berlynui.

1778–1780 m. bemaž visi parengiamieji darbai buvo sėkmingai atlikti. Tik dėl būsimo didžiojo meistro kandidatūros iškilo šiokių tokių nesusipratimų – mat Londonas patentą šioms pareigoms eiti išdavė J. J. Hylzenui ir išdavė jau tada, kai Varšuvoje buvo nuspręsta, kad būsimu Lenkijos ir Lietuvos Didžiuoju Meistru bus vienas iš vadinamosios patriotinės „partijos“ lyderių, liberalių reformų šalininkas ir karaliaus susitaikėliškos politikos kritikas, LDK aristokratų giminės atstovas, intelektualas Ignotas Potockis (1750–1809), jau prieš tai tapęs aukštesniųjų laipsnių ložės „Kotryna po Šiaurės žvaigždė“ garbiuoju meistru. Su šiuo sprendimu sutiko ir pats J. J. Hylzenas, po 1780 m. pavasario pasitraukęs iš laisvosios mūrininkijos Lenkijoje ir Lietuvoje darbų. 1780 m. rugsėjo 17 d. ložei „Kotryna po Šiaurės žvaigždė“ buvo pripažintas Ložės-Motinos (būsimos Didžiosios Ložės) statusas, kurį po dviejų mėnesių patvirtino Londono Didžioji Ložė.

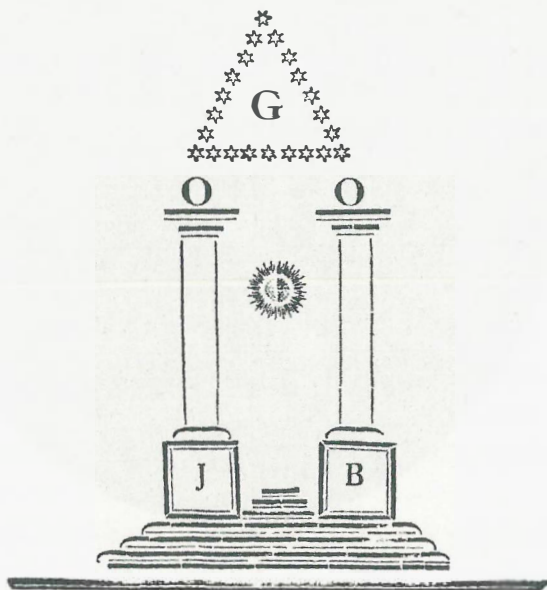
Baigiamieji Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios provincinės ložės instaliacijos darbai vyko 1781 m. rudenį, o instaliacijos iškilmės gruodžio 27 d. (Šv. Jono Evangelisto diena) ložių patalpose Bielė, netoli Varšuvos (dabar tai Maršalo gatvės rajonas). Institucija, kurios didžiuoju meistru buvo išrinktas Ignotas Potockis, oficialiai buvo pavadinta Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Didžiąja Meistrija (*la Grande Maitrise du Royaume de Pologne & du Grand Duché de Lithuanie*). Buvo išrinkti ir kiti šios institucijos pareigūnai,

Ignatius Potocki (1750–1809)

S T A T U T S
E T
R É G L E M E N S G É N É R A U X
D E
L'ORDRE DES FRANC-MAÇONS.

*Publiés par Ordre de la Grande Maîtrise du Royaume de Pologne
& du Grand Duché de Lithuanie. l'an de la V. L. 5781.*

priimta laikina konstitucija (išspausdinta 1781 m. Varšuvoje pavadinimu „Statuts et Reglemens Generaux d L'Ordre des Franc-Maçons“) ir kiti teisės aktai, prisiekta laikytis vadinamosios Andersono konstitucijos – pagrindinio tarptautinio Londono viršenybę pripažįstančių ložių teisės akto.

Tačiau rengiant nuolatinę konstituciją nuo kai kurių Andersono konstitucijos postulatų, ypač postulato, draudžiančio laisvosios mūrininkijos institucijoms dalyvauti tvarkant valstybės reikalus (tai neličia brolių kaip individų), buvo nukrypta. Naujoji konstitucija, pavadinta „Akt Ogłoszenia y Ustawy Wielkiego Wschodu Krolestwa Polskiego y W.X. Litewskiego“ („Paskelbimo aktas ir Lenkijos Karalystės bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Didžiųjų Rytų Statutas“), buvo priimta 1784 m. vasario 26 d. Tačiau Londono Didžioji Ložė jos teisėtumo nepripažino. Nepaisant to, ji galiojo iki laisvosios mūrininkijos jau Rusijai pavaldžiose Lenkijoje ir Lietuvoje uždraudimo 1822 m.

Parengta pagal: Cegelski T. Loža. Polityka. Państwo // *Wiek Oswiecenia*, 2019/35, s. 45–80.

Bučys Ž. *Masonai Lietuvoje: XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia*. V., 2009.

Laisvoji mūrininkija pasaulyje ir Lietuvoje / sudarytojas Vytautas Jogėla. V., 2012.

1977; also as an online document: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/august-fryderyk-moszynski-hnalecz#text>.

Wojtowicz J., *Jan Łukasz Thoux de Salverte – wolnomularz i okultysta. Z dziejów wolnomularstwa polskiego epoki stanisławowskiej* [Jan Łukasz Thoux de Salverte - Freemason and Occultist. From the history of the Polish freemasonry of the Stanislaus epoch], [in:] *Polska- Francja XVIII-XIX. Studia z dziejów kultury i polityki poświęcone Profesorowi Andrzejowi Zahorskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin* [Poland-France XVIII-XIX. Studies in the History of Culture and Politics dedicated to Professor Andrzej Zahorski on the sixtieth anniversary of his birth], Warszawa 1983.

Załęski K. (ed.), *Konstytucje i Ustawy Generalne Wielkiego Mistrzostwa Polskiego i Litewskiego pod młotkiem Ignacy hr. Potockiego przyjęte i zaprzysiężone w roku 1781* [Constitutions and general constitutions of the Grand Mastery of Poland and Lithuania under the gavel of Ignacy Count Potocki accepted and sworn in 1781], Warszawa 2007.

Załęski S., *O masonerii w Polsce od roku 1738 do 1822* [On Freemasonry in Poland from 1738 to 1822 on exclusively Masonic sources], Kraków 1889.

Turinys

Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Didžiosios provincinės ložės susikūrimas 1781 m. *Antanas Kulakauskas* ... 5

LOŽĖ. POLITIKA. VALSTYBĖ

Kaip Varšuva tapo europinio lygio laisvosios mūrininkystės centru (1778–1784) ... 13

Senos ir naujos įžvalgos ... 15

„Karališkojo meno“ gimimas Lenkijoje: tarp Londono, Paryžiaus ir Drezdено ... 20

„Paskui tos provincijos turės savo Didžiąją Tautinę Ložę, nes galės tokią turėti.“ Lenkų laisvosios mūrininkijos atnaujinimo keliai: 1778 m. gruodis–1780 m. lapkritis ... 34

Gimti iš naujo: Šv. Jono Evangelisto diena, 1781 metų gruodžio 27-oji ... 51
Bibliografija ... 59

LOŽA. POLITYKA. PAŅSTWO

Jak Warszawa stała się europejskim centrum masonerii (1778–1784) ... 63

Dawne i nowe ujęcia ... 65

Narodziny „sztuki królewskiej” w Polsce: pomiędzy Londynem, Paryżem i Dreznem ... 71

„Zatem te prowincje mieć będą Wielką Lożę Narodową, skora taka będzie w stanie ustanowienia się”. Drogi odnowy polskiego wolnomularstwa: grudzień 1778 – listopad 1780 ... 85

Ponowne narodziny: dzień Św. Jana Ewangelisty, 27 grudnia 1781 roku ... 103
Bibliografia ... 112

LODGE. POLITICS. STATE

How Warsaw became the European Center of Freemasonry (1778–1784) ... 115

Old and new perspectives ... 117

The birth of “royal art” in Poland: between London, Paris and Dresden ... 122

“Thus, these provinces will have a Grand National Lodge, as soon as such a lodge is able to establish itself.” Ways of renewal of Polish Freemasonry: December 1778 - November 1780 ... 137

Re-birth: the day of St. John the Evangelist, December 27, 1781 ... 154

Bibliography ... 164

Konflikt pomiędzy Wielką Lożą Prowincjonalną Królestwa Polskiego i Wielkim Księstwem Litewskim w 1781 roku.

Antanas Kulakauskas

Pierwsze bractwa (łoże) masońskie w zjednoczonym państwie Polski i Litwy, nieoficjalnie nazywanym Rzeczpospolitą Obojga Narodów lub po prostu Rzeczpospolitą (formalnie była to republika szlachecka z monarchą wybieranym dożywotnio, ale nieposiadającym wielkich uprawnień rządzenia, a de facto system konkurujących oligarchicznych klanów), najpierw w Warszawie i innych miejscach Królestwa Polskiego (Karuna), zaczęły się rozwijać w pierwszej połowie XVIII wieku, wkrótce po założeniu Wielkiej Loży Londynu w 1717 roku, która twierdziła, że jest ideologicznym i organizacyjnym centrum światowych miłośników „sztuki królewskiej”.

Pierwsze loże w Królestwie Polskim były nieliczne i niestabilne, a często pierwsze skrzypce grali cudzoziemcy czasowo mieszkający w Polsce, po których wyjeździe praca loży również zamierała. Generalnie, jak zauważył wybitny badacz historii wolnomularstwa i jeden z ideowych liderów ruchu masońskiego w nowożytnej Polsce, profesor Uniwersytetu Warszawskiego Tadeusz Cegielski (ur. 1948), „sztuka królewska” w Polsce w pierwszej połowie jej niestabilnego i chaotycznego istnienia była w istocie intelektualną rozrywką arystokracji.

Niestabilność i chaos były również spotęgowane przez fakt, że chociaż Londyn zachował swoją pozycję najbardziej wpływowego ponadnarodowego centrum masonerii, nie był jedynym takim ośrodkiem. Francuski Wielki Wschód i niemiecki Zakon Ścisłej Obserwy lub Zakon Templariuszy pielęgnowały systemy, które różniły się pod względem ideologiczno-doktrynalnym, rytualistycznym i organizacyjnym. Wielu arystokratów i powierzchownych miłośników „sztuki królewskiej” było szczególnie wciągniętych przez fakt, że w tych systemach tak zwane loże o wyższym stopniu tajności odgrywały bezpośrednio wiodącą rolę.

Chociaż wyższe, „szkockie” stopnie tajności były również uznawane przez londyński, zwany angielskim, system rytualny, jego podstawą były trzystopniowe loże główne, w których wszyscy masoni musieli wykonywać pracę rytualną, a działalność tych łóż była koordynowana w skali krajowej lub regionalnej przez prowincjonalne wielkie loże, składające się z przedstawicieli łóż głównych, które z kolei były nadzorowane przez Wielką Londyńską Lożę.

Jednak sytuacja z czasem uległa zmianie. Zapotrzebowanie na „sztukę królewską” na ziemiach polskich i litewskich rosło. I to nie tylko z powodu chęci poznania ideowych i filozoficznych tajemnic tej sztuki, ale także z powodu ideowych okoliczności postawy ruchu – chęci sił patriotycznych do ratowania kraju, który z przyczyn zewnętrznych i wewnętrznych był na skraju upadku. Międzynarodowa społeczność wolnomularzy, która pielęgnuje ideały wolności i braterstwa, wydawała się odpowiednim instrumentem do tego. W takiej sytuacji pojawiła się potrzeba stworzenia centralnej wielkiej loży koordynującej krajowy ruch wolnomularski, decydującej, na które ponadnarodowe centrum się zwrócić.

Pierwsza próba utworzenia takiego ośrodka została podjęta pod koniec XVIII wieku. W latach 1766-1767. W Warszawie powstała loża o nazwie „Cnotliwy Sarmata” (Vertueux Sarmate), zrzeszająca braci o stopniach wyższych od trzeciego. Zaczęła ona działać według rytuału Zakonu Templariuszy Ścisłej Obserwy i wkrótce ogłosiła powstanie Wielkiej Loży. Inne loże istniejące na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów zareagowały pozytywnie na to oświadczenie; 28 września 1769 r. przedstawiciele łóż zebraли się w Warszawie, przyjęli *Code des Status*, czyli konstytucję, i wybrali władze Wielkiej Loży z Wielkim Mistrzem Augustem Fryderykiem Moszyńskim (1731-1786) jako przewodniczącym. Utworzenie Wielkiej Loży w Warszawie ogłoszono całemu światu wolnomularstwa.

Pierwszy zareagował na to Londyn, oferując Moszyńskiemu stanowisko Wielkiego Prowincjała Królestwa Polskiego i Litwy, tytuł Wielkiego Mistrza Wielkiego Księstwa i prawo do uczestnictwa w spotkaniach Wielkiej Łoży Londynu z prawem głosu. Praca nad utworzeniem nowej Prowincjonalnej Wielkiej Łoży została ukończona 24 czerwca 1770r., między innymi poprzez zalegalizowanie istnienia „Łoży Adopccyjnej, czyli Łoży Kobiet”.

Ale wszystkie te prace poszły na marne po roku. Wielka Łoża „Cnotliwy Sarmata” została rozwiązana z oczywistych powodów, a reszta życia masońskiego pozostała w swoich poprzednich ramach, z niemieckim Zakonem Templariuszy Ścisłej Obserwy grającym pierwsze skrzypce. Król Polski i Wielki Książę Litwy, Stanisław August Poniatowski, również zostali braćmi jednej z łóż tego zakonu.

Jednak pod koniec XVIII wieku w kraju pojawili się młodzi ludzie (Karl Heinrich von Heyking, 1752-1809; Józef Jerzy Hylzen, 1736-1786), którzy wierzyli w ideę globalnego braterstwa, zdeterminowani do rozszerzenia bazy społecznej masonerii w kraju i ponownego ustanowienia Wielkiej Łoży Polski i Litwy. Planowano, że Wielka Łoża działająca w Warszawie na szczeblu masonerii stanie się jednym z punktów oparcia (obok Berlina) na osi Londyn- Petersburg. Uważano, że w ten sposób uda się zapewnić poparcie dla wewnętrznych reform państwowych i uniknąć rychłej likwidacji państwa. Nie udało się więc tak, jak za pierwszym razem, gdy świat masoński budowano przed faktem, który wydarzył się w Warszawie, który, jak się okazało, opierał się bardziej na ambicjach przywódców niż na służbie publicznej. Teraz martwii się, jak uzyskać poparcie Londynu z góry, za pośrednictwem Petersburga i Berlina.

W latach 1778-1780 niemal wszystkie prace przygotowawcze zostały pomyślnie ukończone. Tylko w kwestii kandydatury przyszłego Wielkiego Mistrza pojawiły się pewne nieporozumienia - ponieważ Londyn już wcześniej wskazał J.J. Hylzena na to stanowisko i przedstawił go już wtedy, gdy w Warszawie postanowiono, że przyszłym Wielkim Mistrzem Polski i Litwy będzie jeden z liderów tzw. patriotycznego „stronnictwa”, zwolennik reform liberalnych i krytyk ugodowej polityki króla, przedstawiciel arystokratycznej rodziny Wielkiego Księstwa Litewskiego, intelektualista Ignacy Potocki (1750-1809), który został już Honorowym Mistrzem wyższej Łoży „Katarzyna pod Gwiazdą Północy”. Sam J.J. Hylzen zgadzał się z tą decyzją po 1780 roku. Wiosną 1780 roku Łoża „Katarzyna pod Gwiazdą Północy” otrzymała status Łoży Matki (przyszłej Wielkiej Łoży), co zostało potwierdzone dwa miesiące później przez Wielką Łożę Londynu.

Ostateczna instalacja Wielkiej Prowincjonalnej Łoży Polski i Litwy miała mieć miejsce jesienią 1781 r., a miała miejsce 27 grudnia (dzień św. Jana Ewangelisty) w siedzibie Łoży w Bielanach, niedaleko Warszawy. Wielkim Mistrzem został wybrany Ignacy Potocki, oficjalnie nazwany Wielkim Mistrzem Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego (*la Grande Maîtrise du Royaume de Pologne & du Grand Duché de Lithuanie*). Wybrano innych urzędników tej instytucji, przyjęto tymczasową konstytucję (wydrukowaną w Warszawie w 1781 r. pod tytułem „Statuts et Reglemens Generaux d'Ordre des FrancMaçons”) i inne akty prawne, a także złożono przysięgę na przestrzeganie tzw. Konstytucji Andersona - głównego międzynarodowego aktu prawnego łóż uznającego zwierzchnictwo Londynu.

Jednak przy przygotowywaniu stałej konstytucji odstąpiono od niektórych postulatów konstytucji Andersona, zwłaszcza od postulatu zakazującego instytucjom wolnomularstwa uczestniczenia w zarządzaniu sprawami państwa (nie dotyczyło to braci jako jednostek). Nowa konstytucja, zatytułowana „Akt Ogłoszenia y Ustawy Wielkiego Wschodu Królestwa Polskiego y W.X. Litewskiego” została przyjęta 26 lutego 1784 r. Jednak Wielka Łoża Londynu nie uznała jej prawowitości. Niemniej jednak pozostała on w mocy aż do zakazu masonerii w Polsce i na Litwie, będących już pod panowaniem rosyjskim, w 1822r.

Opracowano za: Cegielski T. Łoża. Polityka. Państwo // Wiek Oświecenia, 2019/35, strony 45-80.

Bucys Z. Masoni na Litwie: koniec XVIII wieku - początek XIX wieku. V., 2009. Wolnomularstwo na świecie i na Litwie I, zebrane przez Vycautasa Jogelę. V., 2012.